

STOWARZYSZENIE PRZYJACIÓŁ RYMANOWA ZDROJU

ROCZNIK
RYMANOWA ZDROJU

TOM I

120-lecie odkrycia źródeł

FOT-ART'94

1996

Wojciech Krukar

RYMANÓW ZDRÓJ - CHARAKTERYSTYKA ŚRODOWISKA GEOGRAFICZNEGO

WSTĘP

Środowisko geograficzne to powierzchnia powłoka ziemska, w skład której wchodzi wzajemnie przenikające się tutaj warstwy: litosfery, hydrosfery, atmosfery wraz z rozwijającą się na ich styku biosferą. Niniejszy szkic jest pierwszym, bardziej wnikliwym opisem środowiska geograficznego Rymanowa Zdroju. Materiał zawarty w dotychczasowych opracowaniach, zwłaszcza przewodnikach turystycznych i podobnych publikacjach, jest bardzo skąpy i nie daje pełnego obrazu środowiska geograficznego uzdrowiska. Wyjątek stanowią specjalistyczne prace geologiczne, związane z poszukiwaniem ropy naftowej i gazu ziemnego w rejonie Klimkówki, Rymanowa Zdroju i Rudawki Rymanowskiej.

Poniżej omówiono położenie geograficzne Rymanowa Zdroju, budowę geologiczną i rzeźbę oraz hydrografię. Pozostałe komponenty środowiska zostaną przedstawione w następnym Roczniku.

POŁOŻENIE

Środkową, najniższą część łuku karpackiego stanowi Beskid Niski. Na zachodzie to pasmo górskie graniczy z Beskidem Sądeckim, na wschodzie zaś z Bieszczadami. Granica południowa przebiega wzdłuż granicy państwowej ze Słowacją, natomiast północne stoki górotworu opadają w rozległe obniżenie Dołów Jasielsko - Sanockich. W północnwschodniej części Beskidu Niskiego, między dolinami Jasiołki na zachodzie i Wisłoka na wschodzie wyróżniają się tzw. Wzgórze Rymanowskie (Beskid Rymanowski)¹, w których rozłożyły się karpackie uzdrowiska: Iwoniec i Rymanów Zdrój.

Rymanów Zdrój (49°33' szer. geogr. pn., 21°52' dł. geogr. wsch.) położony jest w województwie krośnieńskim, 4 km na południe od miasta Rymanowa i 19 km na południowy wschód od Krosna. Przez uzdrowisko przebiega droga z Rymanowa do Jaślik. Uzdrowisko leży na pograniczu dwóch, różniących się krajobrazowo mezoregionów karpackich: Beskidu

Niskiego i Pogórza Bukowskiego², w dolinie rzeki Tabor i jej prawego dopływu – Czarnego Potoku, na wysokości 360 – 390 m (połączenie strug obu cieków – 364m).

Wzniesienia otaczające Rymanów Zdrój podzielić można na trzy grupy:

1) szczyty położone w widłach Taboru i Czarnego Potoku: Żabia Góra (481m) i dwuszczytowy Dział (673 m – kulminacja wschodnia i 668 – kulminacja zachodnia);

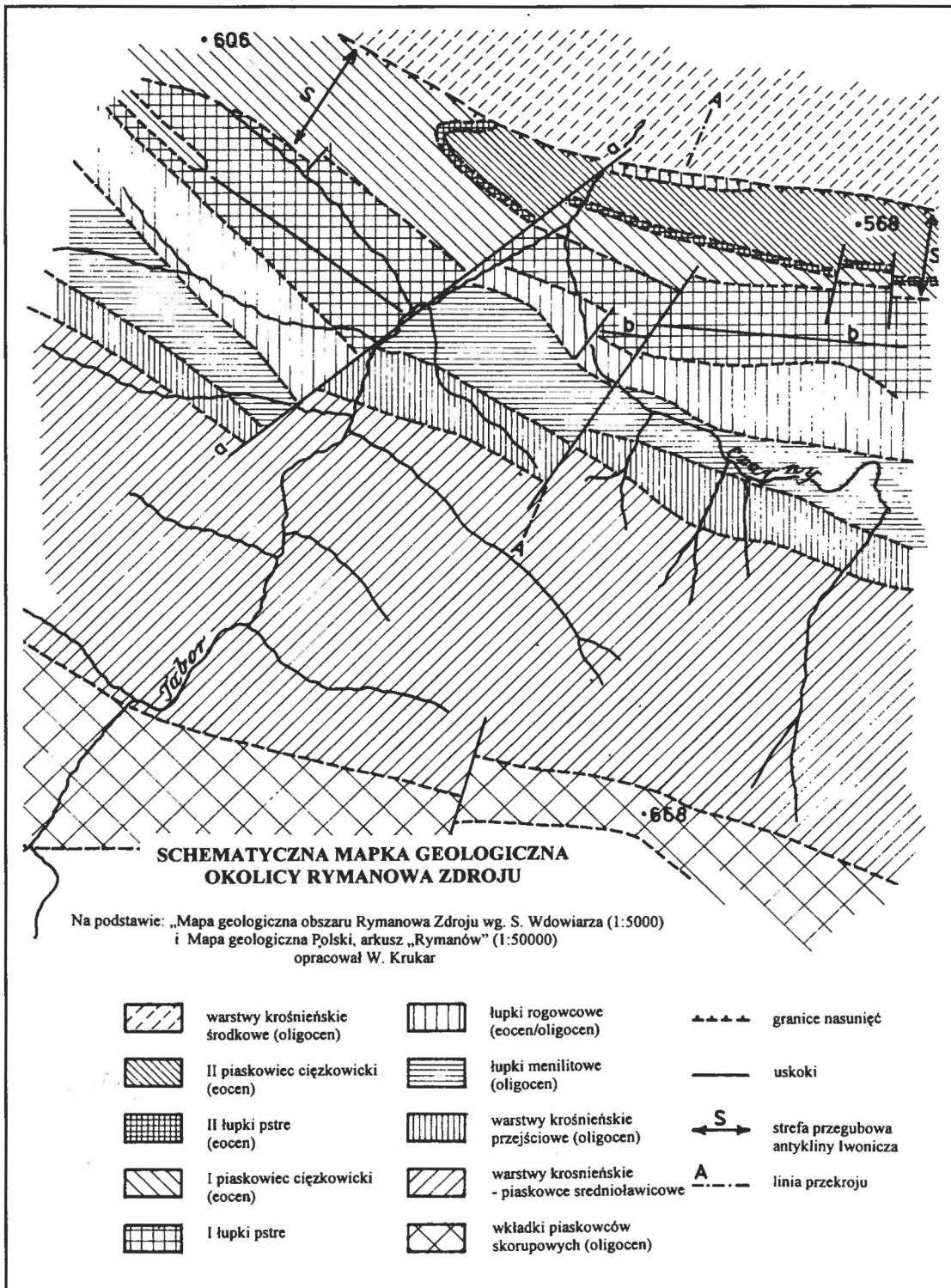
2) szczyty wyrastające na zachód od uzdrowiska: Mogiła (606 m) z Głorietką (572 m), Sucha Góra (611 m) i Kopa (640 m);

3) szczyty otaczające uzdrowisko od strony wschodniej: Zamczyska (568 m) i Kopiec (635 m) ze Spoczywalnikiem (585 m).

Wszystkie wspomniane wzniesienia należą do Beskidu Niskiego, a dwie ostatnie grupy (2 i 3) stanowią strefę brzeżną górotworu. Granica między Beskidem Niskim a Pogórzem Bukowskim przebiega mniej więcej u północnych, zalesionych podnóży tych wzniesień. Wyraźnie zaznacza się w rzeźbie i pokryciu terenu oraz w wysokościach względnych (ryc. 1).

BUDOWA GEOLOGICZNA I RZEŻBA

Beskid Niski i Pogórze Bukowskie, stanowiące część Karpat Zewnętrznych, zbudowane są z tzw. fliszu – skał osadowych, powstałych na dnie głębokiego zbiornika morskiego (geosynkliny), zwanego Oceanem Tetydy, który istniał przez około 100 milionów lat. Mechanizm powstawania fliszu był następujący: prądy zawieszinowe³ unosiły w głębiny materiał pochodzący z otaczających zbiornik grzbietów – na dnie w pierwszej kolejności osadzały się żwiry, jako najcięższe, następnie piaski, wreszcie ropy. Proces ten powtarzał się wielokrotnie, tworząc kilkukilometrowej grubości naprzemienne warstwy, które z czasem pod wpływem procesu diagenety⁴ przemieniały się w skały. Ze żwirów powstawały zlepieńce, z piasków piaskowce, a z ropy łupki.

Ryc. 2

W najbliższym otoczeniu uzdrowiska należy wymienić dwa ważne ogniwa stratygraficzne: tzw. warstwy krośnieńskie i piaskowce ciężkowickie. Pierwsze powstały w oligocenie i stanowią najmłodsze, kończące proces sedymentacji⁵ ogniwo litostratygraficzne fliszu. Są to drobnoziarniste, wapniste, koloru szarego (stalowego), niezbyt odporne skały, które możemy zobaczyć, przykładowo, w korycie Taboru lub w holwegach dróg polnych na północ od uzdrowiska (rejon Posady Górnej). Z kolei piaskowce ciężkowickie, które spotkamy w centrum Zdroju (okolice san. „Eskulap”, osiedla „Słoneczny Stok”), są starsze (eocen) i odporniejsze, w terenie łatwo je zidentyfikować po charakterystycznej, żółtawej barwie. Ogniwo omawianych piaskowców podzielone jest najczęściej na kilka (do 5) pakietów przez kilku-, a nawet kilkudziesięciometrowe kompleksy pstrych łupków⁶. Na obszarze uzdrowiska, na powierzchni ukazują się dwa najwyższe pakiety: tzw. pierwszy i drugi piaskowiec ciężkowicki. Obszar na południe od uzdrowiska (rejon Wołtusowej i Deszna) budują twory charakterystyczne dla tzw. strefy przeddukielskiej, a więc tzw. warstwy menilitowe, przejściowe (eocen – oligocen) i krośnieńskie, w których spotykamy łupki i piaskowce. Najwyższe grzbiety w okolicy: Działu i Kopy budują odporniejsze warstwy z wkładkami piaskowców skorupowych (ryc. 2).

Na przełomie oligocenu i miocenu (ok. 28 milionów lat temu), na skutek zderzenia płyty europejskiej i bloku panońskiego, osady fliszowe uległy intensywnemu sfałdowaniu. Powstał szereg płaszczowin, utworzonych z nakładających się na siebie fałdów, które na interesującym nas terenie biegną z północnego-zachodu na południowy-wschód. Okolicę Rymanowa Zdroju obejmuje południowa część tzw. płaszczowiny śląskiej.

Jak już wspomniano, osady fliszowe są sfałdowane, a najważniejszym elementem tektonicznym okolicy Rymanowa Zdroju jest fałd – tzw. antyklina (siodło)⁷ Iwonicza Zdroju. Antyklina ta ciągnie się na przestrzeni kilkudziesięciu kilometrów, od Nowego Żmigrodu na zachodzie po okolice Baligrodu i Cisnej na południowym-wschodzie. W części zachodniej (przykładowo okolica Zboisk koło Dukli), jest to regularna antyklina warstw krośnieńskich⁸, w miarę jednak przesuwania się na wschód, oś antykliny się podnosi i na powierzchni ukazują się twory coraz starsze (w profilu antykliny położone niżej), a więc łupki menilitowe i piaskowce ciężkowickie. Maksymalne wynurzenie fałdu przypada na dolinę potoku Świętokrzyskiego (ok. 2 km na zachód od uzdrowiska)⁹, gdzie na powierzchni ukazuje się tzw. trzeci piaskowiec ciężkowicki. Posuwając się dalej na wschód obserwuje się obniżenie osi siodła, tak że już w dolinie Wisłoka (ok. 3 km na wschód od Rymanowa Zdroju) na powierzchni możemy obserwować ponownie warstwy krośnieńskie. Ogólna długość siodła Iwonicza

Zdroju wynosi ok. 60 km, a maksymalna szerokość niecałe 2km¹⁰.

W okolicy uzdrowiska, omawiana antyklina jest pochylona ku północy i złuskowana, co przede wszystkim uwidacznia się wytarciem (redukcją) skrzydła północnego (i brakiem ogniów skalnych, które są obecne w skrzydle południowym) (ryc. 3).

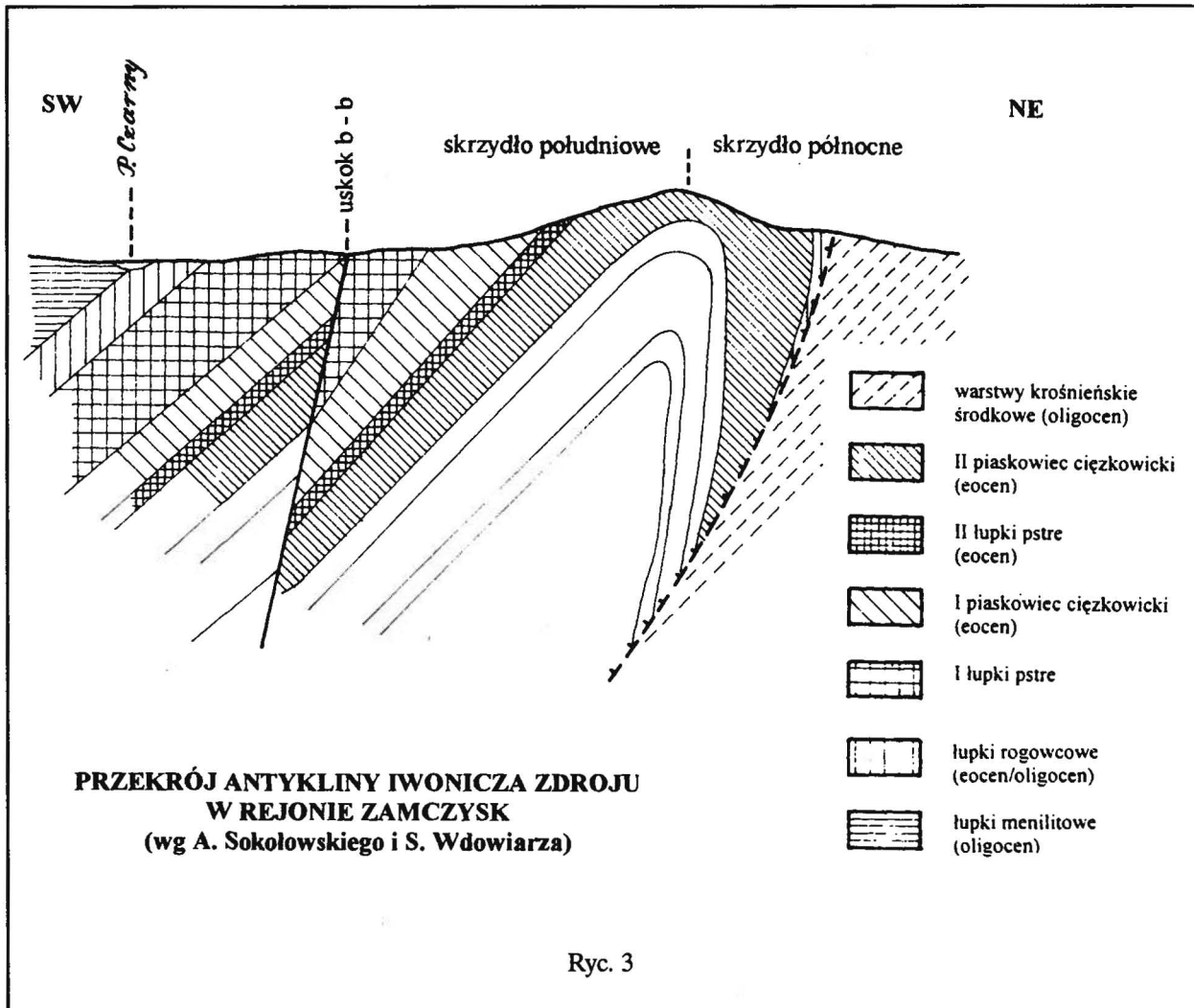
W sąsiedztwie uzdrowiska antyklina ta, w związku ze znaczną odpornością piaskowców ciężkowickich, pięknie zaznacza się w morfologii terenu regularnym ciągiem wzgórz: Sucha Góra – Mogiła – Zamczyska – Kopiec. Tabor rozcina tą antyklinę w centralnej części Zdroju. Ten przełomowy odcinek doliny jest predysponowany przebiegiem dużego poprzecznego usłoku przesuwczego¹¹ (a-a na ryc. 2).

Piaskowce ciężkowickie, ujęte w siodło, są skałami zbiornikowymi dla rymanowskich wód mineralnych i ropy naftowej.

Pod względem geomorfologicznym, okolicę Rymanowa Zdroju, zgodnie z podziałem fizyczno-geograficznym, można podzielić na dwie jednostki: pasma górskie z niskimi grzbiętami (Beskid Niski) oraz wysoką, silnie rozczłonkowaną wyżynę (Pogórze Bukowskie). Charakterystycznym elementem krajobrazu są grzbiety górskie o przebiegu z północnego zachodu na południowy-wschód. W części północnej są to stosunkowo krótkie grzbiety antyklinalne, np. Zamczysk czy Mogiły, natomiast na południe od nich ciągną się wyższe i szersze, monoklinalne grzbiety Działu i Kopy – Przymiarek z północnymi stokami krawędziowymi. Wszystkie grzbiety są wyraźne i odznaczają się stosunkowo stromymi stokami. Wysokości bezwzględne rosną w miarę przesuwania się w kierunku południowym, od 568 m (Zamczyska) do 673 m (Dział) i 640 m (Kopa). Wysokości względne dochodzą maksymalnie do 310 m.

Zjawiskiem bardzo charakterystycznym dla budowy fliszowej są osuwiska. Niewielkie osuwisko ziemne o powierzchni ok. 0,4 ha znajduje się na południowo-zachodnim stoku Zamczysk, na wysokości ok. 440 m, nad prawym dopływem Czarnego Potoku. Zjawiskiem pokrewnym jest pełzanie pokrywy zwietrzelinowej. W porównaniu z osuwaniem, proces ten nie jest tak głęboki, obejmuje jednak większe przestrzenie stokowe, np. nad nieistniejącą wsią Wołtusową na północnych stokach Działu, czy na zachodnich stokach Spoczywalnika (ryc.1).

Wszystkie pasma porozcinane są prostopadłymi do grzbietów dolinami, do których z kolei dochodzą doliny boczne, równoległe do grzbietów. Układ dolin ma więc charakter kratowy. Dominują głębokie doliny wciosowe o v-kształtnym profilu poprzecznym i niewyrównanym profilu podłużnym. W korytach wielu potoków, zwłaszcza spływających z północnych stoków Działu, gdzie dominują doliny obsekwentne (potok płynie w kierunku przeciwnym do upadu warstw skalnych), spotyka się liczne progi skalne,

Ryc. 3

tworzące niekiedy piękne kaskady (np. potok płynący przez Wołuszową).

Wzdłuż wszystkich większych potoków, ciągną się mniejsze lub większe terasy skalisto-osadowe (ze skalnym cokołem i pokrywą akumulacyjną): tzw. terasa zalewowa i nadzalewowa. Pierwszą, przykładowo, można obserwować wzdłuż Taboru ok. 1 – 2,5 m nad dnem koryta, jej szerokość wynosi ok. 10 – 20 m. Terasa nadzalewowa jest wyższa (ok. 2 – 4 m nad terasą zalewową) i szersza, położone są na niej: park zdrojowy, centrum uzdrowiska, korty tenisowe itp. W wielu miejscach równinna powierzchnia tej terasy odcięta jest od stoków Mogiły i Żabiej Góry stromym, dawnym brzegiem rzeki (bardzo dobrze widocznym w pobliżu sanatoriów: „Polonia” i „Gozdawa”) (ryc. 1).

GLEBY

W ściślejszej zależności od podłoża skalnego, warunków klimatycznych, szaty roślinnej oraz działalności człowieka pozostaje powłoka glebowa. W zależności od rozwoju procesu glebotwórczego, w okolicy Rymanowa Zdroju można wyróżnić trzy typy gleb: a) gleby o początkowym stadium rozwoju profilu glebowego,

b) gleby brunatne i c) mady¹². Gleby początkowego stadium rozwoju, tzw. gleby szkieletowe, wykształciły się przede wszystkim na twardych piaskowcach ciężkowickich i piaskowcach skorupowych, występują więc na kulminacjach i stromych stokach. Gleby te są płytkie (do 25 cm) i odznaczają się dużą ilością trudno wietrzejących skał. Największe powierzchnie w okolicy uzdrowiska zajmują gleby brunatne gliniaste, które rozwinęły się na zwietrzelinie skał fliszowych, zasobnych w związki wapniowe (piaskowce krośnieńskie) pod lasami liściastymi i mieszanymi. W dolinie Taboru oraz Czarnego Potoku, na terasach, pokrywą glebową tworzą rozwinięte na osadach rzecznych mady.

HYDROGRAFIA

Główną rzeką omawianego obszaru jest lewy dopływ Wisłoka – Tabor, który w swym dolnym biegu jest również zwany Mor(w)awą. Źródła cieków położone są pod Osiecznikiem (633 m) na terenie wsi Królik Wołoski, na wysokości 52° - 55°13', ok. 4,5 km na południowy zachód od Rymanowa Zdroju. Całkowita długość rzeki równa jest 27,9 km (w tym odcinek powyżej uzdrowiska - 8,0 km), powierzch-

nia dorzecza 109,2 km² (powierzchnia zlewni powyżej uzdrowiska - 37,1 km²)¹⁴, średni spadek 8,4 promila. Tabor posiada symetryczny system rzeczny, większe dopływy prawe to: Rudawa (4,2 km), Hubin (2,9 km), Zabi Potok (1,4 km) i Czarny (3,7 km), z kolei lewe: potok z Bliznego (1,6 km), Bałucianka (3,1 km) i Jalecznik (1,9 km). Średnia gęstość sieci rzecznej równa się: 2,3 km cieków/km.¹⁵ Dolina Taboru, na odcinku między Królikiem a Desznem, ma charakter obsekwentny, na terenie uzdrowiska przełomowy. Szerokość koryta waha się od 4 do 12 m, na terenie Zdroju koryto jest regulowane o szer. 8 m. Średni przepływ wynosi - 1,3 m³/s, najniższy średni przepływ przypada na maj (0,55 m³/s) i sierpień (0,69 m³/s), największy na listopad (1,48 m³/s) i luty (2,48 m³/s)¹⁶. Niski stan przepływów w maju i sierpniu, należy wiązać z niską ilością opadów w tym czasie oraz dość wysokimi temperaturami, natomiast ich wyższe wartości w listopadzie i lutym spowodowane są obecnością wiatrów fenowych, przynoszących odwilż i śródzimowe roztopy, oraz roztopami wiosennymi¹⁷.

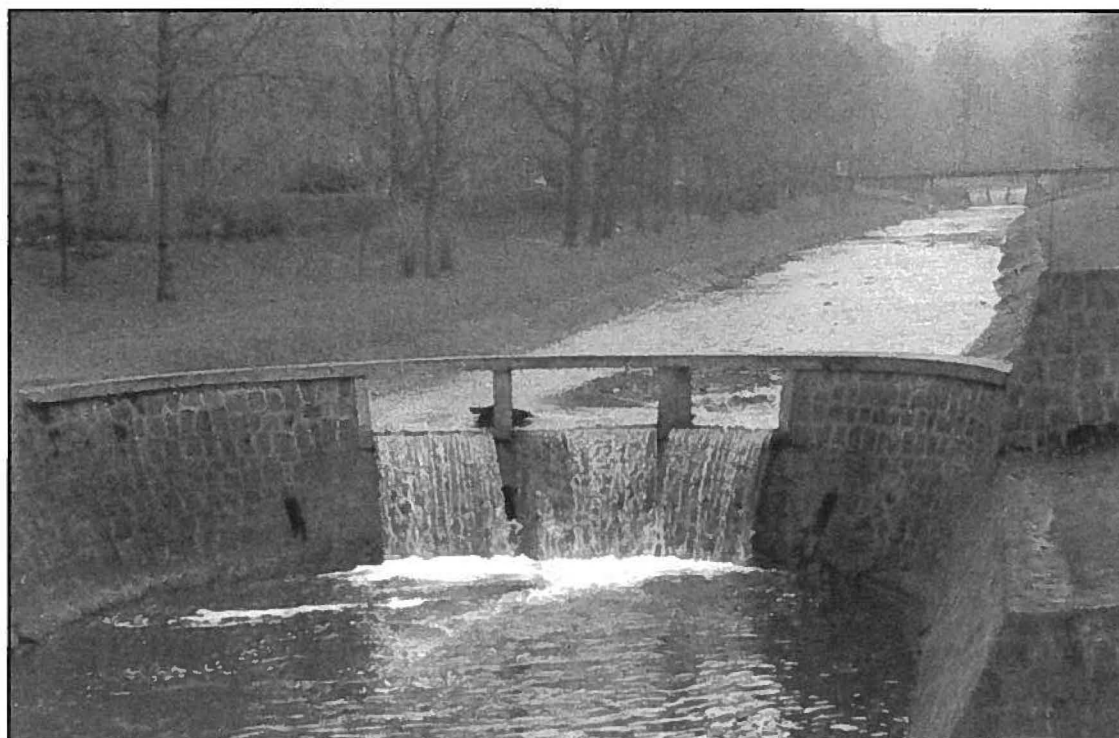
Czarny Potok, wpadający do Taboru w centralnej części uzdrowiska, bierze początek pod tzw. Łazami między Wołtusową a Wisłoczkiem, na wysokości ok. 560m i liczy 3,5 km długości. Uderzająca jest asymetria dorzeczy: lewe jest zdecydowanie większe i obfituje w dłuższe i liczniejsze ciek.

Jak wiadomo, Rymanów Zdrój swe powstanie zawdzięcza wodom mineralnym, które odkryto w sierp-

niu 1876 r. Na terenie uzdrowiska występują wody chlorkowo-wodorowęglanowo-sodowe, jodkowe, bromkowe i borowe z niewielką zawartością strontu, a także wolnego dwutlenku węgla. Wody te genetycznie związane są z morskimi utworami fliszowymi i mają charakter reliktowy.¹⁸ W chwili obecnej, wykorzystuje się wodę ze źródeł: „Tytus”, „Klaudia” i „Celestyna” oraz otworów: „Rymanów Zdrój 1” i „Rymanów Zdrój 2”. Istnieje ponadto kilka nowych odwiertów. Wody rymanowskie wykorzystuje się w rozlewni wód stołowych oraz do kuracji pitnej.

Przypisy

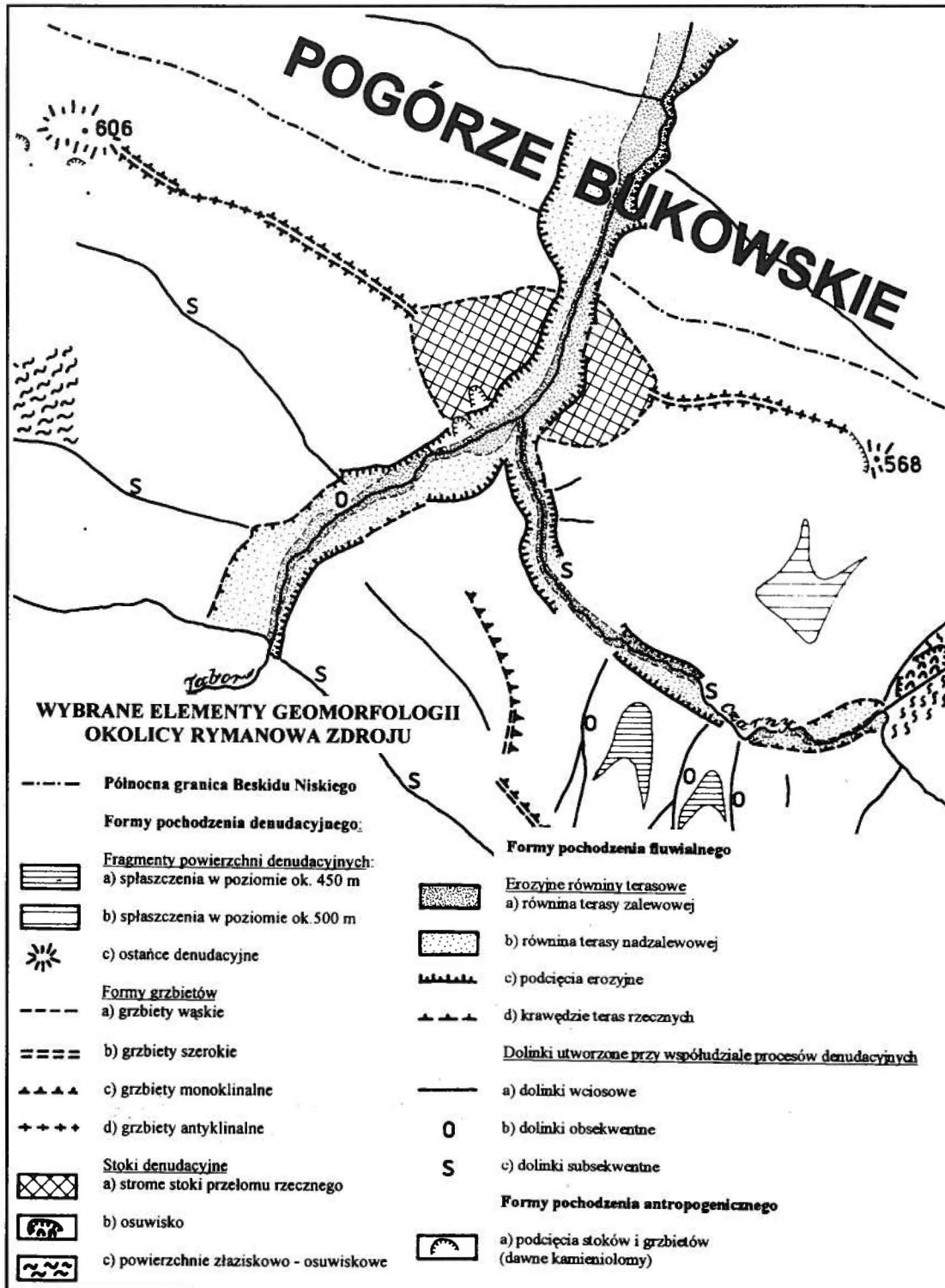
1. *Geomorfologia Polski. Polska Południowa. Góry i wyżyny.* Praca zbiorowa pod red. M. Klimaszewskiego, PWN, Warszawa 1972, str. 85.
2. Kondracki J *Geografia fizyczna Polski.* PWN, Warszawa 1981, str. 412-416.
3. Prąd zawieszinowy - mieszanina wody, iltu, mułu i piasku, cięższa od otaczającej, niezmaconej wody i zsuwająca się po pochyłościach dna morskiego. Posiada znaczne zdolności erodowania dna morskiego, a także możliwość przenoszenia grubego materiału na znaczne odległości.
4. Diogeneza - procesy zachodzące w nowo utworzonych osadach, doprowadzające do znacznej utraty wody, stwardnienia, zwiększenia spistości tych osadów.
5. Sedymentacja - proces gromadzenia się osadów.
6. *Przewodnik geologiczny po Wschodnich Karpatach fliszowych* Praca zbiorowa pod red. K. Żytki, Wydawnictwa Geologiczne, Warszawa 1973, str. 46.
7. Antyklina (siodło) - wypiętrzona część fałdu.

Rzeka Tabor. Fot. J. Wygoda

8. *Regionalna Geologia Polski, t II Tektonika*. Polskie Towarzystwo Geologiczne, Kraków 1953, str.395.
9. Kuzora W. *Charakterystyka geologiczna i tektoniczna Iwonicza Zdroju* [w.] „Iwonicz Zdrój. Monografia”. Kraków 1984, str. 18.
10. *Regionalna Geologia. Polski...*, str. 395.
11. *Projekt badań hydrogeologicznych dla ujęcia wód mineralnych z utworów trzeciorzędowych fliszu karpackiego. Odwiert nr RZ - 7*. Biuro Projektów i Usług Technicznych Branży Uzdrawiskowej “Balneoprojekt”. Warszawa 1988, (za S. Wdowiarzem str. 8); M. Klimaszewski *Geomorfologia ogólna*, PWN Warszawa 1978, str. 435.
12. Gerlach T. *Środowisko geograficzne powiatu krośnieńskiego*, [w:], „Krosno - studia z dziejów miasta i regionu”, t. 1, J. Garbacik (red.), PWN Kraków 1972, str. 22.
13. *Słownik turystyczno - krajoznawczy Polski*, Praca zbiorowa pod red. I. Mileskiej, PWN Warszawa 1983, str. 440.
14. Borek A. *Stosunki wodne Taboru z uwzględnieniem zaopatrzenia Deszna w wodę*, Praca magisterska, Instytut Geografii, WSP, Kraków 1990, str. 50.
15. Borek A. *Stosunki...*, str. 53.
16. Borek A. *Stosunki...*, str. 44.
17. Borek A. *Stosunki...*, str. 44.
18. Karwan K. *Wody mineralne Karpat* [w:], „Watra - 6”, SKPG, Kraków 1984, str. 99.

Ryc. 1